

Jan DE MAEYER: *Arthur Verhaegen, 1847 – 1917. De rode baron.* K.U.Leuven, 1994, promotor: E. Lamberts.

Door de enen werd Arthur Verhaegen geprezen, door de anderen verguisd. Voor de katholieke pers, vrienden en sympathisanten was hij “un chrétien complet”, “de echte gothieker” en “een volmaakt gotisch wezen”. In sociaal-katholieke kringen werd hij “de vader van de werklieden”, “de volksman der middeleeuwen”, “de grote volksvriend” of “de landbouwersvriend” genoemd. Liberale tegenstanders bestempelden hem tijdens de clerico-liberale strijd als “mijnheer paraplu” of “le porteparole du pape”. Aan socialistische zijde en in Daensistische kringen was hij “een valse democraat”, “de chef der dompers”, “le député des hobereaux” en – niet bepaald vriendelijk – “le dindon parlementaire”. Ook aan conservatief-katholieke zijde was hij niet graag gezien. In hun ogen was hij als het ware een crypto-socialist, een rode jonker. Charles Woeste, de “éminence grise” van de katholieke partij, beschreef hem herhaaldelijk als “le gaffeur”.

Het scherpst was allicht Hector Planquaert in het Daensistische weekblad *Het Recht*. Op 4 maart 1900 publiceerde het blad onder de titel “een paljas of kazakkeerder” een erg kleurrijk, maar voor de tijdgenoten choquerend beeld van Verhaegen:

“Wij hebben eens getoond hoe hij eerst blauw of liberaal was; dan werd hij erg katholiek of rood, en nadat deze daad hem een rijke vrouw bezorgd had, werd hij zelfs purper of uiterst ultramontaan. Zo hoopte hij een zetel in de Kamer te bekomen (...). 't Ging niet (...). Nu werd hij bijkans demokraat: licht groen. Vrezende dat dit hem te veel mocht schaden, vond

hij de antisocialistische partij uit (...). De kleur dezer partij is pommelé of gespikkeld. Deze kleur behield Verhaegen het langst (...).”

Tot hier de citaten. Wie was die man? De (weinig) passages uit de toenmalige Belgische pers en uit de *Annales Parlementaires* geven geen helder beeld. Zij vormen een illustratie van de uiteenlopende perceptie van de persoon en politicus Verhaegen. Het weinig samenhangende beeld had wellicht te maken met zijn veelzijdige levensloop.

### 1. *Het levensverhaal*

Arthur Verhaegen werd geboren in Brussel op 31 augustus 1847 als oudste zoon van advocaat Eugène Verhaegen en Florentine Nève. Zijn kinder- en adolescentiejaren verliepen in de schaduw van zijn grootvader Pierre-Théodore Verhaegen aan wie zijn ouders in materieel opzicht veel te danken hadden. Arthur Verhaegen keek als knaap trouwens op naar zijn grootvader die toen op het hoogtepunt van zijn carrière stond: promotor van de Université Libre de Bruxelles, boegbeeld van de doctrinaire liberalen en invloedrijk grootmeester van de loge. Zoals zijn vader evolueerde Arthur Verhaegen een tijdlang in de richting van het liberalisme, het liberaal-katholicisme en de moderniteit. Hiervan getuigt ook zijn studiekeuze: het werd staatsingenieur aan de Gentse Rijksuniversiteit.

Tijdens zijn ingenieursstudies maakte hij een merkwaardige filosofisch-ideologische ommekeer door die deels zijn oorsprong vond in het verwerkingsproces rond de ophefmakende burgerlijke uitvaart in 1862 van zijn grootvader. Zoals professor Els Witte stelde, was de keuze voor de consequente vrijzinnigheid voor vele leden van de elite toen nog net een brug te ver. Zowel vader Eugène als zijn zoon zochten daarna een nieuw houvast. Tegen het advies in van zijn vader, “ni libéral, ni *Bien Public*”, kwam Arthur Verhaegen via de Gentse vincentianen in het ultramontanisme terecht. Met de ijver van een zouaaf wilde hij de smet van de vrijzinnige grootvader op het familieblazoen uitwissen. Zijn huwelijk met Claire Lammens, dochter van de vermogende notaris Jules Lammens, bijgenaamd “papa *Bien Public*”, bezegelde zijn ultramontaans engagement.

Het leven van het echtpaar, dat tien kinderen kreeg, stond voortaan in het teken van het “omnia instaurare in Christo”. De moderne ingenieur werd antimodernistisch. De staatsingenieur vestigde zich in Gent als privé-architect en glazenier. Hij bouwde geen metalen bruggen meer, maar bakstenen neomiddeleeuwse kerken, kloosters en kastelen. Hij identificeerde zich met de Sint-Lucasneogotiek en engageerde zich in

besloten ultramontaanse actiegroepen als de Croisés de Saint-Pierre en vooral de Confrérie de Saint-Michel.

De sociaal-economische en politieke mutaties in de jaren 1880 en 1890 deden die ultramontanen die gevoelig waren voor de binding van de volksklassen aan de Kerk, beseffen dat de “eeuw van het volk” voor de deur stond. Verhaegen werd toen achtereenvolgens gemeenteraadslid van Merelbeke en provincieraadslid en bestendig afgevaardigde van de provincie Oost-Vlaanderen. Vooral dit laatste mandaat was een ideale positie voor het katholieke opbouwwerk. Meer dan mgr. Stillemans wees de vroeggestorven bisschop Lambrecht hem hiervoor de weg. Zijn politieke stal was de Oostvlaamse Landbouwersbond. Zijn poging tot oprichting van een Gilde en Volksbank voor de Gentse middenstand mislukte. Maar de Antisocialistische Werkliedenbond werd een geslaagde stedelijke federatie van parochiale volkswerken en nieuwe organisatievormen als vakverenigingen, coöperaties en niet te vergeten de krant *Het Volk*. In de ogen van de gegoede burgerij waren het crypto-socialistische initiatieven. Hier haalde Verhaegen de bijnaam de rode baron vandaan. Van dan af werd hij negatief bejegend door de conservatieve elite en herhaaldelijk bij het kerkelijk leergezag aangeklaagd.

Als tweede voorzitter van de Belgische Volksbond – de nationale federatie van de oude en de nieuwe volkswerken die in 1891 was opgericht – streefde hij van 1896 tot aan zijn dood naar een beheerste christen-democratie. Zijn visie op de katholieke partij als een standen- en centrumgerichte programmapartij bracht hem ertoe de Daensisten te isoleren. Ze leidde ook tot een langdurig en pijnlijk conflict met Charles Woeste, de invloedrijke voorzitter van de Federatie van Katholieke Kringen en Conservatieve Kiesverenigingen. De Federatie was zowat de enige organisatievorm die de katholieke partij voor 1921 kende, wat meteen het belang van het conflict verklaarde. Woeste had ook al in 1878 de ultramontanen afgewezen en gunde tot 1907 de sociale groepen of standen geen eigen politieke vertegenwoordigers. Verhaegen ging – niet zonder succes – in de verdediging van de relatieve politieke autonomie van de sociale organisaties erg ver.

Als volksvertegenwoordiger sinds 1900 van het Meetjesland streefde hij naar een geleidelijke modernisering van België, zowel inzake defensie en de militiewetgeving, de onderwijswetgeving, de Kongo-problematiek als de sociale wetgeving. Met kardinaal Mercier was hij in 1911 de voornaamste aanstoker van het ongelukkige wetsontwerp van Franz Schollaert over het lager onderwijs dat de invoering van de fameuze schoolbon inhield en dat op vraag van de Linkerzijde door koning Albert

I en met de hulp van Woeste werd getorpedeerd. Gaandeweg boette hij aan invloed in en geraakte hij verstrikt in toenemende spanningen met de Vlaamse beweging en zijn plattelandskiezers van het Meetjesland. Tijdens de Eerste Wereldoorlog schreef hij een blauwdruk voor een nationale partij en een corporatieve eenheidsvakbond. Deze lijn werd door zijn oudste zoon Pierre Verhaegen, die sympathiseerde met de Action Française, in het interbellum doorgetrokken. Omwille van verzetsactiviteiten werd Arthur Verhaegen in augustus 1915, zoals wat later ook zijn oudste zoon, tot twee jaar vestingstraf veroordeeld. De gevangenschap heeft hem fysisch en psychisch gebroken. Hij overleed negen weken na zijn vrijlating in Brussel op 11 september 1917.

## 2. *De historische biografie: vraagstelling, concept en methode*

### 2.1. *Ultramontanisme en christen-democratie*

Verhaegen ging de geschiedenis in als de “de dienaar der kleinen” en de “vader der werklieden”. Vrij snel na zijn overlijden verschenen er een aantal biografieën. Het accent lag telkens op zijn sociaal engagement, al bleven zijn architectuurpraktijk en politieke activiteiten niet onvermeld. De rode baron werd sterk geassocieerd met de geschiedenis van de ontluikende christen-democratie en de christelijke arbeidersbeweging.

De grote ommekeer in de perceptie van zijn figuur kwam er met de opkomst van het contemporaine historisch-wetenschappelijke onderzoek in de Leuvense school in de jaren 1950-1960 rond Aloïs Simon, Roger Aubert, Rudolf Rezsö, Karel Van Isacker en – nog een generatie later – Emiel Lamberts. Hun onderzoek rond de relatie Kerk en samenleving in de negentiende eeuw bracht de ultramontaanse achtergrond van Verhaegen voor het voetlicht. Lode Wils bracht in diezelfde periode een nieuwe kijk op de ontwikkelingsgeschiedenis van de christen-democratie in België, door die in relatie te brengen met de Vlaamse beweging en de emancipatorische stroming onder de Vlaamse intellectuelen, kleinburgers en beter gesitueerde arbeiders en boeren.

Meteen rijst de vraag naar de relatie tussen ultramontanisme en christen-democratie. Verhaegen zelf stelde ze in *Vingt-cinq années d'action sociale* als een breuk voor. Naar eigen zeggen nam zijn leven, na een ultramontaanse en sterk door het sociaal-paternalisme gekenmerkte periode, in 1886 een wending in de richting van de christen-democratische beweging en de sociale werken. Ook in mijn licentiaatsverhandeling zag ik destijds meer een breuk dan continuïteit. Frans-Jos Verdoodt sprak in 1990 van een evolutie van “paternalistisch ultramontaan” tot “pionier van het syndicalisme”. In zijn vernieuwende proefschrift en de herwerkte

uitgave ervan, *De zaak Daens*, beklemtoonde Verdoodt, begrijpelijkerwijs gezien de thematiek en het gehanteerde tijdsperspectief, nogmaals de democratische betrokkenheid van Verhaegen.

Het internationaal en ook nationaal onderzoek over de achtergronden van de christen-democratie bracht echter meer continuïteit dan discontinuïteit aan het licht. Studies van de Franse historici Emile Poulat en Jean-Marie Mayeur, en van de Belgische historici Karel Van Isacker, Emiel Lamberts, Vincent Viaene en recent ook Jean-Louis Jadoulle toonden aan dat de wending in de jaren 1880 van de Kerk en de elites naar het volk rechtstreeks was beïnvloed door het ultramontaanse gedachtengoed. De assimilatie van de door de ultramontanen aangereikte blauwdruk van een centrumgerichte samenleving, met zijn middeleeuws geïnspireerd corporatief referentiekader, was voor de verdere ontwikkeling van de christen-democratie van cruciaal belang.

Deze studie wil, uitgaande van de geschiedtheoretische concepten van de biografie, een kritische toetsing brengen van de vastgestelde ideologische verwevenheid van het ultramontanisme met de christen-democratie. Waar kan de spanning tussen antimoderniteit en moderniteit, zoals de socioloog Staf Hellemans ze definieerde, het zoeken naar de ideologische en feitelijke positionering van Kerk, elites en volksklassen in de postrevolutionaire, industriële en liberaal-democratische samenleving beter worden getoetst dan in de persoon van een van de hoofdrolspelers? Was de christen-democratie een uiting van het intellectuele vermogen en de offensieve kracht van de elites om de "eeuw van het volk" gestalte te geven? Of was ze veeleer een actualisering van het bindingsproces van Kerk, elite en volk, een defensieve poging tot beheersing van moderniteit en democratie, een beheerste democratie? Ligt hier het onderscheid tussen christen-democratie en katholieke democratie, zoals Verhaegen ze met zijn medestanders maakte?

## 2.2. *Het geschiedtheoretisch debat en de keuze voor een totaalbiografie*

De voorliggende studie is een biografie. Heden ten dage is er heel wat te doen over dit genre. Na een scherpe afwijzing in de jaren 1960 onder invloed van het neo-marxisme en het structuralisme en een rehabilitatie sinds de jaren 1970 met de mentaliteitsgeschiedenis, maakt de biografie nu een opmerkelijk reveil door. De heropleving kadert in het verwerpen door de postmodernistische mens van maatschappelijke determinismen en de herwaardering van het hermeneutische verstaan.

Er werd gekozen voor een totaalbiografie. Geïnspireerd door de Franse historicus Jacques Le Goff wordt de hoofdfiguur mede in reliëf gebracht

door hem te plaatsen tegen de achtergrond van het levensverhaal van vier generaties Verhaegen, gaande van grootvader Pierre-Théodore tot de oudste zoon van de protagonist, Pierre Verhaegen, plus het verhaal van moeder Florentine Nève en echtgenote Claire Lammens, twee opmerkelijke vrouwen die een niet te onderschatten rol hebben gespeeld. De hoofdfiguur kreeg, mede dankzij de beschikbare ego-documenten, een totaalbiografie.

Na het vooronderzoek werden drie onderzoeksniveau's weerhouden. Zij werden zowel afzonderlijk als in hun onderlinge samenhang bestudeerd. Het betreft primo het niveau van het persoonlijke leven in al de ontwikkelingsfasen van de figuur. Secundo de studie van de publieke persoon waarbij twee dimensies werden onderscheiden, namelijk de studie van de context en de precieze plaats en functie van het hoofdpersonage. Er werden hierin vier subdimensies onderscheiden, met name zijn positie op nationaal en regionaal vlak, in de stad en op het platteland. Het derde hoofdniveau betrof het zelfbeeld en de externe perceptie, plus de wisselwerking tussen beide. De geschiedtheorie stelde voor een biografie bovendien de eis van het leesbare levensverhaal.

### 3. Conclusies

#### 3.1. *De rode baron: meer dan een suggestieve titel*

De titel die deze biografie meekreeg, roept gewild vragen op. Hij verwijst naar de complexe perceptie van de protagonist in het verleden, maar ook naar de conclusies van het onderzoek. De bij de aanvang gegeven citaten onthullen een zekere dualiteit in Verhaegen. Zijn biografie toont de spanningen aan omtrent de te volgen weg onder de negentiende-eeuwse aristocraten in de overgangstijd naar de burgerlijke democratie.

De ondertitel geeft twee belangrijke – zo niet de belangrijkste – dimensies aan van Verhaegen. Volgens *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse taal* heeft “rood” onder meer de volgende betekenissen: “de kleur van de uiterst linkse partijen; – in de symboliek de kleur van de liefde, het lijden en de kracht (...), de kleur van ‘het eerbaar rood’”. Verhaegen dankte het epitheton “rood” in zijn tijd, merkwaardig genoeg, aan zijn inzet na 1886 voor de opbouw van de antisocialistische standsgerichte volksorganisaties zoals de Antisocialistische Werkliedenbond in Gent en de Oostvlaamse Landbouwersbond. In zijn poging om de drang naar sociale en politieke emancipatie van de volksklassen te kanaliseren, via het verder geschetste model van de beheerste of relatieve politieke autonomie, ging hij voor de toenmalige conservatieve katholieken te ver. Hij was in de ogen van bij voorbeeld

zijn vroegere mentor in de ultramontaanse actie, Joseph de Hemptinne, als het ware een crypto-socialist. Dat Verhaegen zich onder meer bediende van aan het socialisme ontleende werkmiddelen, zoals de volkskrant *Het Volk*, maakte zijn actie voor vele van zijn standsgenoten uit de elite verdacht. Dat hij daarbij in goed gezelschap verkeerde, was wellicht een magere troost. In Oostenrijk werd zijn eveneens uit het ultramontanisme spruitende evenknie, prins Alois von Liechtenstein, steevast bestempeld als "de rode prins".

Ironisch genoeg wilde de sociaalvoelende Verhaegen tevens de belangen van de elite doorheen de negentiende-eeuwse mutaties veilig stellen. Zo raken we de tweede dimensie in Verhaegen en het tweede element van de ondertitel. Hij geloofde sterk in de maatschappelijke functie van de elites. Hij was bang voor de mogelijk blinde en destructieve kracht die van de volksmassa kon uitgaan. Verhaegen was een bevreesde burger. Tegelijkertijd betrachtte hij de opname van de familie Verhaegen in de adelstand. Een eerste stap werd daartoe gezet in het memorabele jaar 1886, toen de familie Verhaegen de adellijke titel ontving en Arthur Verhaegen jonker werd. Later keek hij uit naar een baronstitel. De toekomstige tijdgenoten hadden weet van dit ambitieuze facet van zijn persoonlijkheid. Vooral zijn in sociaal-economisch vlak pragmatische standpunten en zijn positieve opstelling ten aanzien van de persoonlijke dienstplicht werden aan zijn verlangen naar een baronnetitel toegeschreven.

De ondertitel is de kristallisatie van de verschillende dimensies die in het optreden en de persoonlijkheid van Verhaegen aanwezig zijn. Hij typeert Verhaegens sociaalvoelend, altruïstisch, maatschappelijk en religieus engagement, maar ook zijn ambitieuze statusbetrachting. Hij houdt tevens een verwijzing in naar de ondankbaarheid en het onbegrip dat Verhaegen vanwege zijn conservatieve standsgenoten ondervond. Zo refereert hij ook naar de tragiek in de heldenrol die de protagonist speelde. De ondertitel maakt duidelijk dat een biografie een verhaal over een mens is.

### 3.2. *De zoektocht naar nieuwe zekerheden*

Arthur Verhaegen was dus de exponent van een generatie van verontruste edellieden en burgers, die bezorgd aankeken tegen de sociaal-maatschappelijke mutaties in de tweede helft van de negentiende eeuw. Voorgaande generaties van de families de Hemptinne, Casier, Bethune, Desclée of Verhaegen hadden zich enthousiast in de postrevolutionaire en industriële tijd gelanceerd. De plattelandscrisis van 1845, de Franse

februarirevolutie en arbeidersopstand in juni 1848, het anarchistische socialisme en collectivistische communisme maakten duidelijk hoe broos de liberaal-burgerlijke samenleving wel was. Twee reacties tekenden zich af. Ofwel kon de dynamische en moderniserende kracht van het liberalisme benadrukt worden en een bondgenootschap worden aangegaan met de ontevreden kleinburgers en arbeiders. Men moest er dan wel een conflict met de oude behoedster van het volk, de heroplevende Kerk voor over hebben. Ofwel kon teruggekeerd worden naar de oude zekerheden en aansluiting gezocht worden bij het op het traditionalisme gestoelde ultramontanisme. Het resultaat was polarisatie; in meerdere vooraanstaande families groeide er naast een vrijzinnig-liberale tak, een even overtuigende ultramontaanse tak.

De ultramontaanse tak klampte zich vast aan de regenererende kracht van het christendom en het Kerkinstituut dat bewezen had de revolutionaire stormen te kunnen weerstaan. Haar kruistocht tegen het liberalisme was overdacht, niet onvoorwaardelijk, en hoofdzakelijk gericht tegen de al te grote maatschappelijke ommekeer die van het radicale liberalisme kon uitgaan. De encycliek *Quanta Cura* van 1864, het groeiende antiklerikale klimaat, de beangstigende Frans-Duitse oorlog, het verlies van de Pauselijke Staten in 1870 en de Parijse Commune van 1871 deden vele liberaal-katholieken als Eugène Verhaegen overstag gaan. Arthur Verhaegen zag zich als jonge ingenieur geconfronteerd met een duale samenleving en wanhoopsstakingen. Vader en zoon kozen voor zekerheid, het ultramontanisme. Ze waren niet alleen verontrust, maar ook pessimistisch gestemd. Zij trokken zich terug achter de nieuwe zekerheid van het neo-middeleeuws Kerk- en samenlevingsbeeld dat veruitwendigd werd in de neogotiek. Maar dit bleef geen vrijblijvende act. Toen de schoolstrijd, de sociale mutaties in de jaren 1880, het socialisme en in de jaren 1890 ook het Daensisme de laatste zekerheid – het platteland – bedreigden, moest iedereen kleur bekennen.

### 3.3. *Het corporatisme en de verzuiling als operationeel samenlevingsmodel*

Onder invloed van internationale contacten in Rome, het denkwerk in de Unie van Freiburg en het neothomisme heeft de generatie van ultramontanen waartoe Verhaegen behoorde het pessimistische mensbeeld en de perceptie van de Staat als een verdrukkende kracht verlaten. In de plaats daarvan kwam het beeld van de Staat als de “societas perfecta”, als een raamwerk waarbinnen intermediaire structuren tot ontwikkeling konden komen. Ook het volk werd niet langer aangezien als een



negatieve, maar als een aan te wenden kracht, wat treffend werd samengevat in de herhaaldelijk in het discours gehanteerde slogan "Voor Kerk en volk".

Het einddoel werd een harmonieuze, op de christelijke solidariteit gegrondveste samenleving, een samenleving gebaseerd op evenwichten: tussen elites en volk, tussen stad en platteland, tussen arbeid en kapitaal. Zes fundamentele kenmerkten dit samenlevingsmodel.

*Primo: de standenstructuur.*

De harmonieuze en solidaire samenleving vereiste stevig gevormde, standsgerichte sociale organisaties, overeenkomstig met de zich ontwikkelende sociologische en economische begripsvorming rond de landbouwersgroep, de middenstand en de arbeidersbevolking.

*Secundo: de gekanaliseerde christen-democratie of de beheerste democratisering.*

Het ging erom de aan de gang zijnde democratisering geleidelijk, zonder al te grote schokken te laten verlopen. Het was deels ingegeven door de overlevingsdrang van de elites die zich staande wilden houden tegenover de macht van het getal, het zo gevreesde zuiver algemeen mannenstemrecht. Dit wordt geïllustreerd in het Algemeen Meervoudig Stemrecht van 1893, de Evenredige Vertegenwoordiging uit 1899, het vrouwenstemrecht dat Verhaegen al vanaf 1898 naar voor schoof of zijn voorstel van een corporatieve Senaat als tegenwicht voor de Kamer van volksvertegenwoordigers.

Het model van een standsgelede katholieke partij, steunend op een centrumgericht programma, was hiervan de logische vertaling.

*Tertio: de cultuur van de tevredenheid.*

De centrumgerichte samenleving werd maar realiteit als iedereen, overeenkomstig zijn stand, een passend leven kon leiden en eigendom kon verwerven. Moderne organisatievormen als aan- en verkoopcoöperaties en vrije sociale verzekeringen, plus een sociaal regulerende wetgeving moesten dit mogelijk maken.

*Quarto: de godsvrede of de levensbeschouwelijke pacificatie.* Mits een gewaarborgde religieuze tolerantie zag ook Verhaegen na verloop van tijd geen problemen meer in de algemene dienstplicht en de leerplicht. In ruil voor de gelijke subsidiëring van de schoolnetten wilde hij het verplicht godsdienstonderricht in het openbaar onderwijs opgeven.

*Quinto: het gematigd confessioneel profiel van de voorgestelde intermediaire structuren en organisaties.*

De Oostvlaamse Landbouwersbond, de Gentse Antisocialistische Werkliedenbond en de Belgische Volksbond waren geen echt confessionele standsorganisaties. De enige voorwaarde voor lidmaatschap

was de eerbied voor de grondslagen van de samenleving, waaronder de religie. Verhaegen hield de toegangsdrempel bewust laag, als een noodzakelijke voorwaarde om de volksklassen te recupereren. Hij beschouwde de confessionalisering als een geleidelijk in te brengen perspectief. Dit leidde mee tot het dilemma klerikalisering versus de op corporatieve leest geschoeide standsorganisaties. De ultramontaanse leken stelden vaak op hoge toon hun eisen aan het deels van hen financieel afhankelijk Kerkinstituut. Ze gingen er van uit dat de clerus zich hoorde te schikken naar de belangen van de centrumgerichte samenleving en de katholieke partij, wat onder meer in hun houding tegenover het Daensisme tot uiting kwam. De Kerk van haar kant putte uit het dispuut over de relatieve politieke autonomie bijkomende argumenten om tot een klerikaliseringsoffensief over te gaan, waarvan het hoogtepunt zich in het interbellum zou manifesteren.

*Sexto: de universele toepasbaarheid van het model*, dat zowel in de Antwerpse Kempen als Centraal Afrika een valabele optie was.

Verzuiling was in dit maatschappelijk concept geen doel op zich maar een middel in de strijd om de moderniteit. Dat Verhaegen in de oorlog eraan dacht de verzuiling in te leveren ten voordele van een eenheidspartij en eenheidsvakbond illustreert dit.

### 3.4. *De betekenis van Verhaegen*

De betekenis van Verhaegen ligt in de omvorming die hij, samen met zijn geestes- en standsgenoten realiseerde van de duale liberale tot een meer sociaal-harmonische samenleving. Hij streefde naar het verminderen van de sociale spanningen, het introduceren van het overlegmodel, het milderen van de schoksgewijze mutaties op het platteland en het kanaliseren van de christen-democratische stroming. Vanuit het in de Unie van Freiburg geactualiseerde ultramontaanse gedachtengoed reikte hij aan de christen-democratie en de ontluikende christelijke arbeidersbeweging het geschetste ideologische samenlevingsconcept aan. Als dusdanig is er tussen het ultramontanisme en de christen-democratie meer continuïteit dan discontinuïteit, en is er zeker geen sprake van een breuk.

d'autres sources et la mise en oeuvre d'autres méthodologies. Des monographies doivent être entreprises: juridiction après juridiction, famille après famille, dans des cadres géographiques ciblés et bien circonscrits. Notre choix du cadre large de "l'espace belge" s'imposait pour un premier déblayage; il entraînait comme conséquence de restreindre le champ des recherches, sans quoi plusieurs années auraient encore été nécessaires pour voir publiés les premiers résultats.

A défaut de monographies existantes, il nous a semblé que le premier travail devait consister à balayer le terrain pour en repérer les éléments susceptibles de recherches approfondies ultérieures. A défricher aussi le maquis des notions juridiques qui découragent souvent les historiens intéressés par l'histoire du droit et de la justice.

Jan DE MAEYER: *Arthur Verhaegen, 1847 – 1917. De rode baron*. K.U.Leuven, 1994, promotor: E. Lamberts.

Door de enen werd Arthur Verhaegen geprezen, door de anderen verguisd. Voor de katholieke pers, vrienden en sympathisanten was hij "un chrétien complet", "de echte gothieker" en "een volmaakt gotisch wezen". In sociaal-katholieke kringen werd hij "de vader van de werklieden", "de volksman der middeleeuwen", "de grote volksvriend" of "de landbouwersvriend" genoemd. Liberale tegenstanders bestempelden hem tijdens de clerico-liberale strijd als "mijnheer paraplu" of "le porteparole du pape". Aan socialistische zijde en in Daensistische kringen was hij "een valse democraat", "de chef der dompers", "le député des hobereaux" en – niet bepaald vriendelijk – "le dindon parlementaire". Ook aan conservatief-katholieke zijde was hij niet graag gezien. In hun ogen was hij als het ware een crypto-socialist, een rode jonker. Charles Woeste, de "éminence grise" van de katholieke partij, beschreef hem herhaaldelijk als "le gaffeur".

Het scherpst was allicht Hector Planquaert in het Daensistische weekblad *Het Recht*. Op 4 maart 1900 publiceerde het blad onder de titel "een paljas of kazakkeerder" een erg kleurrijk, maar voor de tijdgenoten choquerend beeld van Verhaegen:

"Wij hebben eens getoond hoe hij eerst blauw of liberaal was; dan werd hij erg katholiek of rood, en nadat deze daad hem een rijke vrouw bezorgd had, werd hij zelfs purper of uiterst ultramontaan. Zo hoopte hij een zetel in de Kamer te bekomen (...). 't Ging niet (...). Nu werd hij bijkans demokraat: licht groen. Vrezende dat dit hem te veel mocht schaden, vond

hij de antisocialistische partij uit (...). De kleur dezer partij is pommelé of gespikkeld. Deze kleur behield Verhaegen het langst (...).”

Tot hier de citaten. Wie was die man? De (weinige) passages uit de toenmalige Belgische pers en uit de *Annales Parlementaires* geven geen helder beeld. Zij vormen een illustratie van de uiteenlopende perceptie van de persoon en politicus Verhaegen. Het weinig samenhangende beeld had wellicht te maken met zijn veelzijdige levensloop.

### 1. *Het levensverhaal*

Arthur Verhaegen werd geboren in Brussel op 31 augustus 1847 als oudste zoon van advocaat Eugène Verhaegen en Florentine Nève. Zijn kinder- en adolescentiejaren verliepen in de schaduw van zijn grootvader Pierre-Théodore Verhaegen aan wie zijn ouders in materieel opzicht veel te danken hadden. Arthur Verhaegen keek als knaap trouwens op naar zijn grootvader die toen op het hoogtepunt van zijn carrière stond: promotor van de Université Libre de Bruxelles, boegbeeld van de doctrinaire liberalen en invloedrijk grootmeester van de loge. Zoals zijn vader evolueerde Arthur Verhaegen een tijdlang in de richting van het liberalisme, het liberaal-katholicisme en de moderniteit. Hiervan getuigt ook zijn studiekeuze: het werd staatsingenieur aan de Gentse Rijksuniversiteit.

Tijdens zijn ingenieursstudies maakte hij een merkwaardige filosofisch-ideologische ommekeer door die deels zijn oorsprong vond in het verwerkingsproces rond de ophefmakende burgerlijke uitvaart in 1862 van zijn grootvader. Zoals professor Els Witte stelde, was de keuze voor de consequente vrijzinnigheid voor vele leden van de elite toen nog net een brug te ver. Zowel vader Eugène als zijn zoon zochten daarna een nieuw houvast. Tegen het advies in van zijn vader, “ni libéral, ni *Bien Public*”, kwam Arthur Verhaegen via de Gentse vincentianen in het ultramontanisme terecht. Met de ijver van een zouaaf wilde hij de smet van de vrijzinnige grootvader op het familieblazoen uitwissen. Zijn huwelijk met Claire Lammens, dochter van de vermogende notaris Jules Lammens, bijgenaamd “papa *Bien Public*”, bezegelde zijn ultramontaans engagement.

Het leven van het echtpaar, dat tien kinderen kreeg, stond voortaan in het teken van het “omnia instaurare in Christo”. De moderne ingenieur werd antimodernistisch. De staatsingenieur vestigde zich in Gent als privé-architect en glazenier. Hij bouwde geen metalen bruggen meer, maar bakstenen neomiddeleeuwse kerken, kloosters en kastelen. Hij identificeerde zich met de Sint-Lucasneogotiek en engageerde zich in

besloten ultramontaanse actiegroepen als de Croisés de Saint-Pierre en vooral de Confrérie de Saint-Michel.

De sociaal-economische en politieke mutaties in de jaren 1880 en 1890 deden die ultramontanen die gevoelig waren voor de binding van de volksklassen aan de Kerk, beseffen dat de “eeuw van het volk” voor de deur stond. Verhaegen werd toen achtereenvolgens gemeenteraadslid van Merelbeke en provincieraadslid en bestendig afgevaardigde van de provincie Oost-Vlaanderen. Vooral dit laatste mandaat was een ideale positie voor het katholieke opbouwwerk. Meer dan mgr. Stillemans wees de vroeggestorven bisschop Lambrecht hem hiervoor de weg. Zijn politieke stal was de Oostvlaamse Landbouwersbond. Zijn poging tot oprichting van een Gilde en Volksbank voor de Gentse middenstand mislukte. Maar de Antisocialistische Werkliedenbond werd een geslaagde stedelijke federatie van parochiale volkswerken en nieuwe organisatievormen als vakverenigingen, coöperaties en niet te vergeten de krant *Het Volk*. In de ogen van de gegoede burgerij waren het crypto-socialistische initiatieven. Hier haalde Verhaegen de bijnaam de rode baron vandaan. Van dan af werd hij negatief bejegend door de conservatieve elite en herhaaldelijk bij het kerkelijk leergezag aangeklaagd.

Als tweede voorzitter van de Belgische Volksbond – de nationale federatie van de oude en de nieuwe volkswerken die in 1891 was opgericht – streefde hij van 1896 tot aan zijn dood naar een beheerste christen-democratie. Zijn visie op de katholieke partij als een standen- en centrumgerichte programmapartij bracht hem ertoe de Daensisten te isoleren. Ze leidde ook tot een langdurig en pijnlijk conflict met Charles Woeste, de invloedrijke voorzitter van de Federatie van Katholieke Kringen en Conservatieve Kiesverenigingen. De Federatie was zowat de enige organisatievorm die de katholieke partij voor 1921 kende, wat meteen het belang van het conflict verklaarde. Woeste had ook al in 1878 de ultramontanen afgewezen en gunde tot 1907 de sociale groepen of standen geen eigen politieke vertegenwoordigers. Verhaegen ging – niet zonder succes – in de verdediging van de relatieve politieke autonomie van de sociale organisaties erg ver.

Als volksvertegenwoordiger sinds 1900 van het Meetjesland streefde hij naar een geleidelijke modernisering van België, zowel inzake defensie en de militiewetgeving, de onderwijswetgeving, de Kongo-problematiek als de sociale wetgeving. Met kardinaal Mercier was hij in 1911 de voornaamste aanstoker van het ongelukkige wetsontwerp van Franz Schollaert over het lager onderwijs dat de invoering van de fameuze schoolbon inhield en dat op vraag van de Linkerzijde door koning Albert

I en met de hulp van Woeste werd getorpedeerd. Gaandeweg boette hij aan invloed in en geraakte hij verstrikt in toenemende spanningen met de Vlaamse beweging en zijn plattelandskiezers van het Meetjesland. Tijdens de Eerste Wereldoorlog schreef hij een blauwdruk voor een nationale partij en een corporatieve eenheidsvakbond. Deze lijn werd door zijn oudste zoon Pierre Verhaegen, die sympathiseerde met de Action Française, in het interbellum doorgetrokken. Omwille van verzetsactiviteiten werd Arthur Verhaegen in augustus 1915, zoals wat later ook zijn oudste zoon, tot twee jaar vestingstraf veroordeeld. De gevangenschap heeft hem fysisch en psychisch gebroken. Hij overleed negen weken na zijn vrijlating in Brussel op 11 september 1917.

## 2. De historische biografie: vraagstelling, concept en methode

### 2.1. Ultramontanisme en christen-democratie

Verhaegen ging de geschiedenis in als de “de dienaar der kleinen” en de “vader der werklieden”. Vrij snel na zijn overlijden verschenen er een aantal biografieën. Het accent lag telkens op zijn sociaal engagement, al bleven zijn architectuurpraktijk en politieke activiteiten niet onvermeld. De rode baron werd sterk geassocieerd met de geschiedenis van de ontluikende christen-democratie en de christelijke arbeidersbeweging.

De grote ommekeer in de perceptie van zijn figuur kwam er met de opkomst van het contemporaine historisch-wetenschappelijke onderzoek in de Leuvense school in de jaren 1950-1960 rond Aloïs Simon, Roger Aubert, Rudolf Rezsö, Karel Van Isacker en – nog een generatie later – Emiel Lamberts. Hun onderzoek rond de relatie Kerk en samenleving in de negentiende eeuw bracht de ultramontaanse achtergrond van Verhaegen voor het voetlicht. Lode Wils bracht in diezelfde periode een nieuwe kijk op de ontwikkelingsgeschiedenis van de christen-democratie in België, door die in relatie te brengen met de Vlaamse beweging en de emancipatorische stroming onder de Vlaamse intellectuelen, kleinburgers en beter gesitueerde arbeiders en boeren.

Meteen rijst de vraag naar de relatie tussen ultramontanisme en christen-democratie. Verhaegen zelf stelde ze in *Vingt-cinq années d'action sociale* als een breuk voor. Naar eigen zeggen nam zijn leven, na een ultramontaanse en sterk door het sociaal-paternalisme gekenmerkte periode, in 1886 een wending in de richting van de christen-democratische beweging en de sociale werken. Ook in mijn licentiaatsverhandeling zag ik destijds meer een breuk dan continuïteit. Frans-Jos Verdoodt sprak in 1990 van een evolutie van “paternalistisch ultramontaan” tot “pionier van het syndicalisme”. In zijn vernieuwende proefschrift en de herwerkte

uitgave ervan, *De zaak Daens*, beklemtoonde Verdoodt, begrijpelijkerwijs gezien de thematiek en het gehanteerde tijdsperspectief, nogmaals de democratische betrokkenheid van Verhaegen.

Het internationaal en ook nationaal onderzoek over de achtergronden van de christen-democratie bracht echter meer continuïteit dan discontinuïteit aan het licht. Studies van de Franse historici Emile Poulat en Jean-Marie Mayeur, en van de Belgische historici Karel Van Isacker, Emiel Lamberts, Vincent Viaene en recent ook Jean-Louis Jadoulle toonden aan dat de wending in de jaren 1880 van de Kerk en de elites naar het volk rechtstreeks was beïnvloed door het ultramontaanse gedachtengoed. De assimilatie van de door de ultramontanen aangereikte blauwdruk van een centrumgerichte samenleving, met zijn middeleeuws geïnspireerd corporatief referentiekader, was voor de verdere ontwikkeling van de christen-democratie van cruciaal belang.

Deze studie wil, uitgaande van de geschiedtheoretische concepten van de biografie, een kritische toetsing brengen van de vastgestelde ideologische verwevenheid van het ultramontanisme met de christen-democratie. Waar kan de spanning tussen antimoderniteit en moderniteit, zoals de socioloog Staf Hellemans ze definieerde, het zoeken naar de ideologische en feitelijke positionering van Kerk, elites en volksklassen in de postrevolutionaire, industriële en liberaal-democratische samenleving beter worden getoetst dan in de persoon van een van de hoofdrolspelers? Was de christen-democratie een uiting van het intellectuele vermogen en de offensieve kracht van de elites om de "eeuw van het volk" gestalte te geven? Of was ze veeleer een actualisering van het bindingsproces van Kerk, elite en volk, een defensieve poging tot beheersing van moderniteit en democratie, een beheerste democratie? Ligt hier het onderscheid tussen christen-democratie en katholieke democratie, zoals Verhaegen ze met zijn medestanders maakte?

## 2.2. *Het geschiedtheoretisch debat en de keuze voor een totaalbiografie*

De voorliggende studie is een biografie. Heden ten dage is er heel wat te doen over dit genre. Na een scherpe afwijzing in de jaren 1960 onder invloed van het neo-marxisme en het structuralisme en een rehabilitatie sinds de jaren 1970 met de mentaliteitsgeschiedenis, maakt de biografie nu een opmerkelijk reveil door. De heropleving kadert in het verwerpen door de postmodernistische mens van maatschappelijke determinismen en de herwaardering van het hermeneutische verstaan.

Er werd gekozen voor een totaalbiografie. Geïnspireerd door de Franse historicus Jacques Le Goff wordt de hoofdfiguur mede in reliëf gebracht

door hem te plaatsen tegen de achtergrond van het levensverhaal van vier generaties Verhaegen, gaande van grootvader Pierre-Théodore tot de oudste zoon van de protagonist, Pierre Verhaegen, plus het verhaal van moeder Florentine Nève en echtgenote Claire Lammens, twee opmerkelijke vrouwen die een niet te onderschatten rol hebben gespeeld. De hoofdfiguur kreeg, mede dankzij de beschikbare ego-documenten, een totaalbiografie.

Na het vooronderzoek werden drie onderzoeksniveau's weerhouden. Zij werden zowel afzonderlijk als in hun onderlinge samenhang bestudeerd. Het betreft primo het niveau van het persoonlijke leven in al de ontwikkelingsfasen van de figuur. Secundo de studie van de publieke persoon waarbij twee dimensies werden onderscheiden, namelijk de studie van de context en de precieze plaats en functie van het hoofdpersonage. Er werden hierin vier subdimensies onderscheiden, met name zijn positie op nationaal en regionaal vlak, in de stad en op het platteland. Het derde hoofdniveau betrof het zelfbeeld en de externe perceptie, plus de wisselwerking tussen beide. De geschiedtheorie stelde voor een biografie bovendien de eis van het leesbare levensverhaal.

### 3. Conclusies

#### 3.1. *De rode baron: meer dan een suggestieve titel*

De titel die deze biografie meekreeg, roept gewild vragen op. Hij verwijst naar de complexe perceptie van de protagonist in het verleden, maar ook naar de conclusies van het onderzoek. De bij de aanvang gegeven citaten onthullen een zekere dualiteit in Verhaegen. Zijn biografie toont de spanningen aan omtrent de te volgen weg onder de negentiende-eeuwse aristocraten in de overgangstijd naar de burgerlijke democratie.

De ondertitel geeft twee belangrijke – zo niet de belangrijkste – dimensies aan van Verhaegen. Volgens *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse taal* heeft “rood” onder meer de volgende betekenissen: “de kleur van de uiterst linkse partijen; – in de symboliek de kleur van de liefde, het lijden en de kracht (...), de kleur van ‘het eerbaar rood’”. Verhaegen dankte het epitheton “rood” in zijn tijd, merkwaardig genoeg, aan zijn inzet na 1886 voor de opbouw van de antisocialistische standsgerichte volksorganisaties zoals de Antisocialistische Werkliedenbond in Gent en de Oostvlaamse Landbouwersbond. In zijn poging om de drang naar sociale en politieke emancipatie van de volksklassen te kanaliseren, via het verder geschetste model van de beheerste of relatieve politieke autonomie, ging hij voor de toenmalige conservatieve katholieken te ver. Hij was in de ogen van bij voorbeeld



zijn vroegere mentor in de ultramontaanse actie, Joseph de Hemptinne, als het ware een crypto-socialist. Dat Verhaegen zich onder meer bediende van aan het socialisme ontleende werkmiddelen, zoals de volkskrant *Het Volk*, maakte zijn actie voor vele van zijn standsgenoten uit de elite verdacht. Dat hij daarbij in goed gezelschap verkeerde, was wellicht een magere troost. In Oostenrijk werd zijn eveneens uit het ultramontanisme spruitende evenknie, prins Alois von Liechtenstein, steevast bestempeld als "de rode prins".

Ironisch genoeg wilde de sociaalvoelende Verhaegen tevens de belangen van de elite doorheen de negentiende-eeuwse mutaties veilig stellen. Zo raken we de tweede dimensie in Verhaegen en het tweede element van de ondertitel. Hij geloofde sterk in de maatschappelijke functie van de elites. Hij was bang voor de mogelijk blinde en destructieve kracht die van de volksmassa kon uitgaan. Verhaegen was een bevreesde burger. Tegelijkertijd betrachtte hij de opname van de familie Verhaegen in de adelstand. Een eerste stap werd daartoe gezet in het memorabele jaar 1886, toen de familie Verhaegen de adellijke titel ontving en Arthur Verhaegen jonker werd. Later keek hij uit naar een baronstitel. De toekomstige tijdgenoten hadden weet van dit ambitieuze facet van zijn persoonlijkheid. Vooral zijn in sociaal-economisch vlak pragmatische standpunten en zijn positieve opstelling ten aanzien van de persoonlijke dienstplicht werden aan zijn verlangen naar een baronnetitel toegeschreven.

De ondertitel is de kristallisatie van de verschillende dimensies die in het optreden en de persoonlijkheid van Verhaegen aanwezig zijn. Hij typeert Verhaegens sociaalvoelend, altruïstisch, maatschappelijk en religieus engagement, maar ook zijn ambitieuze statusbetrachting. Hij houdt tevens een verwijzing in naar de ondankbaarheid en het onbegrip dat Verhaegen vanwege zijn conservatieve standsgenoten ondervond. Zo refereert hij ook naar de tragiek in de heldenrol die de protagonist speelde. De ondertitel maakt duidelijk dat een biografie een verhaal over een mens is.

### 3.2. *De zoektocht naar nieuwe zekerheden*

Arthur Verhaegen was dus de exponent van een generatie van verontruste edellieden en burgers, die bezorgd aankeken tegen de sociaal-maatschappelijke mutaties in de tweede helft van de negentiende eeuw. Voorgaande generaties van de families de Hemptinne, Casier, Bethune, Desclée of Verhaegen hadden zich enthousiast in de postrevolutionaire en industriële tijd gelanceerd. De plattelandscrisis van 1845, de Franse

februarirevolutie en arbeidersopstand in juni 1848, het anarchistische socialisme en collectivistische communisme maakten duidelijk hoe broos de liberaal-burgerlijke samenleving wel was. Twee reacties tekenden zich af. Ofwel kon de dynamische en moderniserende kracht van het liberalisme benadrukt worden en een bondgenootschap worden aangegaan met de ontevreden kleinburgers en arbeiders. Men moest er dan wel een conflict met de oude behoedster van het volk, de heroplevende Kerk voor over hebben. Ofwel kon teruggekeerd worden naar de oude zekerheden en aansluiting gezocht worden bij het op het traditionalisme gestoelde ultramontanisme. Het resultaat was polarisatie; in meerdere vooraanstaande families groeide er naast een vrijzinnig-liberale tak, een even overtuigende ultramontaanse tak.

De ultramontaanse tak klampte zich vast aan de regenererende kracht van het christendom en het Kerkinstituut dat bewezen had de revolutionaire stormen te kunnen weerstaan. Haar kruistocht tegen het liberalisme was overdacht, niet onvoorwaardelijk, en hoofdzakelijk gericht tegen de al te grote maatschappelijke ommekeer die van het radicale liberalisme kon uitgaan. De encycliek *Quanta Cura* van 1864, het groeiende antiklerikale klimaat, de beangstigende Frans-Duitse oorlog, het verlies van de Pauselijke Staten in 1870 en de Parijse Commune van 1871 deden vele liberaal-katholieken als Eugène Verhaegen overstag gaan. Arthur Verhaegen zag zich als jonge ingenieur geconfronteerd met een duale samenleving en wanhoopsstakingen. Vader en zoon kozen voor zekerheid, het ultramontanisme. Ze waren niet alleen verontrust, maar ook pessimistisch gestemd. Zij trokken zich terug achter de nieuwe zekerheid van het neo-middeleeuws Kerk- en samenlevingsbeeld dat veruitwendigd werd in de neogotiek. Maar dit bleef geen vrijblijvende act. Toen de schoolstrijd, de sociale mutaties in de jaren 1880, het socialisme en in de jaren 1890 ook het Daensisme de laatste zekerheid – het platteland – bedreigden, moest iedereen kleur bekennen.

### 3.3. *Het corporatisme en de verzuiling als operationeel samenlevingsmodel*

Onder invloed van internationale contacten in Rome, het denkwerk in de Unie van Freiburg en het neothomisme heeft de generatie van ultramontanen waartoe Verhaegen behoorde het pessimistische mensbeeld en de perceptie van de Staat als een verdrukkende kracht verlaten. In de plaats daarvan kwam het beeld van de Staat als de “societas perfecta”, als een raamwerk waarbinnen intermediaire structuren tot ontwikkeling konden komen. Ook het volk werd niet langer aangezien als een

negatieve, maar als een aan te wenden kracht, wat treffend werd samengevat in de herhaaldelijk in het discours gehanteerde slogan "Voor Kerk en volk".

Het einddoel werd een harmonieuze, op de christelijke solidariteit gegrondveste samenleving, een samenleving gebaseerd op evenwichten: tussen elites en volk, tussen stad en platteland, tussen arbeid en kapitaal. Zes fundamentele kenmerkten dit samenlevingsmodel.

*Primo: de standenstructuur.*

De harmonieuze en solidaire samenleving vereiste stevig gevormde, standsgerichte sociale organisaties, overeenkomstig met de zich ontwikkelende sociologische en economische begripsvorming rond de landbouwersgroep, de middenstand en de arbeidersbevolking.

*Secundo: de gekanaliseerde christen-democratie of de beheerste democratisering.*

Het ging erom de aan de gang zijnde democratisering geleidelijk, zonder al te grote schokken te laten verlopen. Het was deels ingegeven door de overlevingsdrang van de elites die zich staande wilden houden tegenover de macht van het getal, het zo gevreesde zuiver algemeen mannenstemrecht. Dit wordt geïllustreerd in het Algemeen Meervoudig Stemrecht van 1893, de Evenredige Vertegenwoordiging uit 1899, het vrouwenstemrecht dat Verhaegen al vanaf 1898 naar voor schoof of zijn voorstel van een corporatieve Senaat als tegenwicht voor de Kamer van volksvertegenwoordigers.

Het model van een standsgelede katholieke partij, steunend op een centrumgericht programma, was hiervan de logische vertaling.

*Tertio: de cultuur van de tevredenheid.*

De centrumgerichte samenleving werd maar realiteit als iedereen, overeenkomstig zijn stand, een passend leven kon leiden en eigendom kon verwerven. Moderne organisatievormen als aan- en verkoopcoöperaties en vrije sociale verzekeringen, plus een sociaal regulerende wetgeving moesten dit mogelijk maken.

*Quarto: de godsvrede of de levensbeschouwelijke pacificatie.* Mits een gewaarborgde religieuze tolerantie zag ook Verhaegen na verloop van tijd geen problemen meer in de algemene dienstplicht en de leerplicht. In ruil voor de gelijke subsidiëring van de schoolnetten wilde hij het verplicht godsdienstonderricht in het openbaar onderwijs opgeven.

*Quinto: het gematigd confessioneel profiel van de voorgestelde intermediaire structuren en organisaties.*

De Oostvlaamse Landbouwersbond, de Gentse Antisocialistische Werkliedenbond en de Belgische Volksbond waren geen echt confessionele standsorganisaties. De enige voorwaarde voor lidmaatschap

was de eerbied voor de grondslagen van de samenleving, waaronder de religie. Verhaegen hield de toegangsdrempel bewust laag, als een noodzakelijke voorwaarde om de volksklassen te recupereren. Hij beschouwde de confessionalisering als een geleidelijk in te brengen perspectief. Dit leidde mee tot het dilemma klerikaliseren versus de op corporatieve leest geschoeide standsorganisaties. De ultramontaanse leken stelden vaak op hoge toon hun eisen aan het deels van hen financieel afhankelijk Kerkinstituut. Ze gingen er van uit dat de clerus zich hoorde te schikken naar de belangen van de centrumgerichte samenleving en de katholieke partij, wat onder meer in hun houding tegenover het Daensisme tot uiting kwam. De Kerk van haar kant putte uit het dispuut over de relatieve politieke autonomie bijkomende argumenten om tot een klerikaliseringsoffensief over te gaan, waarvan het hoogtepunt zich in het interbellum zou manifesteren.

*Sexto: de universele toepasbaarheid van het model*, dat zowel in de Antwerpse Kempen als Centraal Afrika een valabele optie was.

Verzuiling was in dit maatschappelijk concept geen doel op zich maar een middel in de strijd om de moderniteit. Dat Verhaegen in de oorlog eraan dacht de verzuiling in te leveren ten voordele van een eenheidspartij en eenheidsvakbond illustreert dit.

### 3.4. *De betekenis van Verhaegen*

De betekenis van Verhaegen ligt in de omvorming die hij, samen met zijn geestes- en standsgenoten realiseerde van de duale liberale tot een meer sociaal-harmonische samenleving. Hij streefde naar het verminderen van de sociale spanningen, het introduceren van het overlegmodel, het milderen van de schoksgewijze mutaties op het platteland en het kanaliseren van de christen-democratische stroming. Vanuit het in de Unie van Freiburg geactualiseerde ultramontaanse gedachtegoed reikte hij aan de christen-democratie en de ontluikende christelijke arbeidersbeweging het geschetste ideologische samenlevingsconcept aan. Als dusdanig is er tussen het ultramontanisme en de christen-democratie meer continuïteit dan discontinuïteit, en is er zeker geen sprake van een breuk.